Матвеева С. А.,

кандидат філологічних наук,

професор кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства і перекладу
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

КОГНІТИВНО-ФРЕЙМОВА ТЕОРІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ ТА ДЕФІНІЦІЙ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Одним із ключових елементів встановлення своєрідності певної терміносистеми є її номінативний склад, а також ті вербальні елементи й позавербальні фактори, що визначають закономірності й забезпечують необхідні умови успішності процесу термінологічної номінації. Статтю присвячено дослідженню процесу й результату термінологічних номінацій і дефініцій, які демонструють ефективність і продуктивність застосування когнітивно-фреймового підходу до передперекладацького аналізу окремих термінологічних одиниць і всього спеціального тексту.

Термінологічна номінація є цілеспрямованим процесом задля відтворення певного фрагмента професійної мовної картини світу. Автор аналізує юридичний термінознак *a lawyer* та його перекладні еквіваленти *юрист* і *адвокат* за даними лексикографічних джерел та корпусу паралельних юридичних текстів (біля 275 000 слів), створеного автором статті з текстів рішень Європейського суду англійською мовою, що є у відкритому доступі на офіційному сайті «European Court of Human Rights», та перекладів цих рішень українською мовою, що представлені на сайті «Практика ЄСПЛ. Український аспект». Висновки демонструють розбіжності між даними словників і корпусу, що дає підстави говорити про доцільність залучення корпусного підходу до практичної роботи перекладачів і лексикографів.

Автор досліджує можливості поєднання когнітивно-фреймового підходу до аналізу термінознаку з корпусним підходом до його перекладу. Доведено, що когнітивно-фреймовий підхід забезпечує більшу об'єктивність за умов перевірки отриманих теоретичних результатів через корпуси паралельних спеціальних текстів. Автор доводить, що використання у процесі перекладу одиниць із семантично наближеними вузлами фреймів забезпечує максимальну правильність і точність відтворення не тільки одиниць, що перекладається, але й всього фрейму мовою перекладу.

Ключові слова: когнітивно-фреймовий підхід, номінація, дефініція, фрейм, юридична термінологія, переклад, корпус паралельних текстів.

Постановка проблеми. У межах сучасної парадигми лінгвістичного знання велика увага приділяється вивченню мови через аналіз і дослідницьке усвідомлення процесів і вербалізованих результатів мислення, тобто, із залученням когнітивних методів дослідження. Для комплексного вивчення термінології будь-якої професійної галузі та побудовання її концептуальної моделі можуть бути застосовані методи когнітивного аналізу, зокрема, фреймовий аналіз, що зумовлюється знаковим характером терміна.

Когнітивна модель кожної терміносистеми є складним фреймовим утворенням. Її не можна звести до звичайного набору

лексики, відібраної за певними критеріями; вона вибудовує комплекс внутрішніх системних зв'язків, які, своєю чергою, забезпечують програму послідовних дій, тобто створюють фреймову структуру. Таким чином, когнітивний підхід до вивчення термінознаку визначив основну структурну одиницю професійного комунікативного простору – фрейм. Вивчення фреймових феноменів дає змогу впровадити новий підхід до опису відображених у мові когнітивних структур, а корпусний підхід забезпечує якісно новий рівень розуміння й перекладу цих комплексних одиниць професійного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань номінації взагалі й термінологічної номінації та дефініції зокрема присвячено велику кількість лінгвістичних робіт. Протягом певного часу проблеми терміноутворення вивчалися вітчизняними дослідниками у традиційному (структурному) (М. Арслан, Е.Р. Брагіна, І.І. Вакулик, Т.В. Голі-Оглу, М.М. Дзюба, М.Г. Зеленцова, Л.А. Кім, Н.В. Коваленко, С.М. Кришталь, О.А. Литвинко, Т.Д. Михайленко, А.О. Ніколаєва, Л.Б. Ніколаєва, І.М. Нікуліна, С.С. Риженко, О.А. Сарченко та інші) та функціональному (М.Б. Вербенець, С.І. Вовчанська, Я.Ю. Манжос, В.В. Прима, В.Д. Сліпецька та інші) аспектах. Нині центром уваги лінгвістів є феномени номінації й дефініції з оглядом на когнітивні процеси утворення й особливості функціонування цілих фреймових структур із досліджуваними одиницями (Ю.В. Віт, В.Л. Іващенко, Є.А. Карпіловська, О.В. Константінова, Т.С. Пристайко, Л.В. Рогач, О.О. Селіванова та інші), а також питання перекладу таких одиниць (О.В. Государська, Д.С. Касяненко, Т.Р. Кияк, М.І. Онисчук, О.А. Шаблій та інші).

Метою статті є проведення теоретико-прикладної розвідки проблем когнітивно-фреймового підходу до термінологічних номінацій та дефініцій в межах юридичного дискурсу та застосування корпусного підходу до перекладу таких одиниць.

Виклад основного матеріалу. Фрейм є типовим засобом передавання термінологічного знання та кодом, що містить певний обсяг професійної інформації. У сучасній лінгвістиці під фреймом розуміють «структуру репрезентації знань, в якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що їх описує, а також інструкцію щодо її використання» [1, с. 771]. Основою будь-якого фрейму є доміантний концепт, який через процеси об'єктивації та кодування-декодування символічних складників вибудовує зв'язки з іншими концептами та створює семантичні поля, що містять всі наявні знання про фреймову структуру.

Одним із ключових елементів встановлення своєрідності певної терміносистеми є її номінативний склад, а також ті вербальні елементи й позавербальні фактори, що визначають

закономірності й забезпечують необхідні умови успішності процесу термінологічної номінації.

Під номінацією розуміють «1) творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вицленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою та ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання і використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» [2, с. 417]. У концептуальному плані номінація розглядається як рух від самого концепту до мовного знаку на його мовне відображення, тобто мовленнєва номінація має фінальною метою фіксацію результату когнітивної діяльності носія мови засобами цієї мови. Термінологічна номінація є цілеспрямованим процесом вторинної (здебільшого) номінації з метою відтворення певного фрагмента професійної мовної картини світу. Не в кожному випадку можна визначити межі наївної й термінологічної номінацій, однак якщо процес наївної номінації є несвідомим, то утворення термінів є завжди свідомою процедурою; терміни створюються за необхідності в процесі реалізації певного фрагменту наукового мислення формальними засобами мови.

Фреймовий характер терміна реалізується через дефініції термінологічних номінацій. Матеріали лексикографічних джерел містять такі дефініції термінознаку *a lawyer* – лексеми на позначення однієї з правничих професій:

a lawyer – «one whose profession is to conduct lawsuits for clients or to advise as to legal rights and obligations in other matters» [3] (переклад наш: той, чия професія полягає у здійсненні судових позовів щодо клієнтів або консультування щодо законних прав та обов'язків в інших питаннях); «a person who is trained to counsel or argue in cases of law» [4] (переклад наш: особа, підготовлена для захисту або виступах по судових справах).

Аналіз наведених дефініцій цього термінознаку демонструє, що самі дефініції вже містять опис ситуацій, тобто є стереотипними ситуаціями певної предметної галузі. У дефініціях наведеного терміна родові поняття – *one/person; to conduct / to advise / to counsel / to argue; clients/matters/cases; rights/obligations* – виражають узагальнене знання про специфіку професійної діяльності осіб, позначених цією мовною одиницею. Ці компоненти заповнюють верхні рівні фрейму. Нижні рівні містять решту сем, що виражають видові ознаки, називають конкретні дані й можуть заповнюватися інформацією та варіюватися у визначених межах залежно від обсягу інформації про конкретну ситуацію та наявності фонових та професійних знань про неї: *lawsuits, legal rights, to be trained, cases of law*. Також спостерігаємо функціонування інших термінів та цілих термінологічних комплексів у наведених дефініціях, що забезпечує взаємний зв'язок цього фрейму з іншими: *lawsuits, legal rights and obligations, counsel, argue, cases of law*. Отже, наведені дефініції вказують на агента, дію, об'єкт і предмет дії та стимулюють екстракцію наявного у свідомості адресата й адресанта фрейму. Цей фрейм є комплексною узагальноною моделлю певного фрагменту професійної комунікації.

Неоднозначним є питання перекладу таких одиниць засобами іншої мови. Оскільки фрейм «спирається на фонові знання реципієнта і не підлягає додатковому тлумаченню» [5, с. 182], перш за все, перед перекладачем стоїть завдання максимального збереження термінологічної складової частини

та семантичного наповнення кожного з термінознаків, тобто трансформація фреймових характеристик одиниці з мінімальними втратами під час перекладу засобами іншої мови. Зрозуміло, що таке завдання є досить складним, а іноді майже нездійсненним, насамперед, через відмінності в структурі мов і специфіку професійної дійсності, яку обслуговують спеціальні терміносистеми цих мов.

Саме перекладацька інтерпретація термінознаку через його семне наповнення, варіанти тлумачення, валентність, дистрибуцію та більш широкий контекст, норми мови(лексичні, граматичні, стилістичні), якою виконується переклад, забезпечує відтворення кожного нюансу значення й подальшу повноцінну відбудову фрейму в мові перекладу.

Дані словників містять варіанти перекладу аналізованого терміна:

a lawyer – «юрист, адвокат, консультант із питань права, юрисконсульт» [6, с. 293]; «юрист, адвокат; законознавець; юрисконсульт, консультант із питань права; правник, правознавець» [7, с. 595].

Щодо тлумачень в українській довідковій літературі одиниць *юрист* та *адвокат* (як одиниць, які в словникових статтях наведені першими), то отримуємо такі дані:

юрист – «фахівець із правознавства, юридичних наук; практичний діяч у галузі права» [8, с. 1644];

адвокат – «1) юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець» [8, с. 11].

Перші висновки, отримані на основі компонентного аналізу, демонструють суттєві розбіжності між семантичним наповненням одиниць, що аналізуються, в двох мовах:

a lawyer		адвокат	
	семантично наближені вузли фреймів		
обов'язки підготовлений	захист консультування законні права судові позови судові справи	≈ ≈ ≈ ≈ ≈	захищати давати поради правові питання суд вести справу
			юрист обвинувачений

a lawyer		юрист	
	семантично наближені вузли фреймів		
обов'язки захист консультування законні права судові позови судові справи	підготовлений	≈	фахівець
			правознавство юридичні науки практичний діяч галузь права

Отже, припускаємо, що дані словникових статей через свій суто довідковий характер не можуть забезпечити практичну точність еквівалентних мовних одиниць, які перекладач може використати в тексті перекладу без попереднього аналізу й перевірки. Через це пропонуємо і вкрай продуктивним джерелом практичної допомоги видаються текстові корпуси (одномовні, багатомовні) для роботи з текстом оригіналу й верифікації правильності та якості перекладу, що виконується, шляхом перевірки мовних одиниць на життєздатність у кожному конкретному випадку, враховуючи велику кількість позавербальних чинників, як-то: жанр, стиль, адресованість тексту тощо. Варіанти перекладу юридичного терміна *a lawyer* було перевірено на матеріалах англо-українського юридичного паралельного корпусу текстів.

Джерелом для вилучення й подальшого аналізу мовних одиниць у межах цієї розвідки є тексти рішень Європейського суду англійською мовою, що є у відкритому доступі на офіційному сайті «European Court of Human Rights» [9], та переклади цих рішень українською мовою, що представлені на сайті «Практика ЄСПЛ. Український аспект» [10]. Ці тексти організовані нами в паралельний англо-український корпус юридичних текстів, який складається з біля 275 000 слів та використовується нами з метою проведення дослідження.

Зафіксовано 277 випадків вживання термінознаку *a lawyer* у 28 документах англійською мовою. У текстах українською мовою використано такі варіанти перекладу:

адвокат – 249 одиниць (89,9%);

юрист – 18 одиниць (6,5%);

захисник – 4 одиниці (1,4%);

правник – 3 одиниці (1,1%);

відсутність еквіваленту в перекладі – 3 випадки (1,1%).

Результати аналізу демонструють розбіжності між даними двомовних словників (відповідно до цих словників іменник *a lawyer* має перший, а значить, найбільш наближений у значенні і, відповідно, найчастотніший у перекладах еквівалент *юрист*) і корпусу (в більшості випадків – 89,9% – для перекладу іменника *a lawyer* використовується одиниця *адвокат*; у 6,5% випадків залучено лексему *юрист*). Відповідні дані отримано і під час проведення компонентного аналізу цих лексичних одиниць (одиниці *a lawyer* та *адвокат* мають 71,4% семантично наближених вузлів; одиниці *a lawyer* та *юрист* – 14,3% таких вузлів).

Висновки. Проведене дослідження термінологічних номінацій і дефініцій демонструє ефективність і продуктивність застосування когнітивно-фреймового підходу до передперекладацького аналізу термінологічних одиниць. Такий підхід забезпечує більшу об'єктивність за умов перевірки отриманих теоретичних результатів через паралельні корпуси спеціальних текстів. Використання під час перекладу одиниці із семантично наближеними вузлами фреймів забезпечує максимальну правильність і точність відтворення всього фрейму мовою перекладу.

Подальші дослідження мовних засобів реалізації структури цього і подібних фреймів дадуть змогу, по-перше, перевірити результати, отримані в цій роботі, на текстах інших підтипів юридичного дискурсу та підтвердити або спростувати абсолютність наших висновків і, по-друге, означити межі відбору лексичних одиниць на позначення осіб правничих професій мови оригіналу й мови перекладу з подальшою їх інтеграцією в єдину лінгвокогнітивну модель.

Література:

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
2. Українська мова: Енциклопедія / За ред. Русанівського В.М. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

3. Dictionary, Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com>.
4. Roget's 21st Century Thesaurus, 2013 by the Philip Lief Group. On-line at <https://www.thesaurus.com>.
5. Шевченко Л.І., Дергач Д.В., Сизонов Д.Ю. Медіалінгвістика: словник термінів і понять. Київ : Київський університет, 2014. 380 с.
6. Англо-український словник міжнародного, порівняльного і європейського права / За ред. Муравйова В.І., Шевченко Л.І. Київ : Арії, 2010. 608 с.
7. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник. Вінниця : Нова книга, 2004. 1085 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. Бусела В.Т. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int>.
10. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua>.

Matvieieva S. Cognitive frame theory of terminological nominations and definitions: translation aspect

Summary. One of the key elements of defining the specifics of a particular terminological system is its nominative structure, as well as those verbal elements and non-verbal factors that determine the patterns and provide the necessary conditions for the success of the terminological nomination process. The article deals with the study of the process and results of terminological nominations and definitions, which demonstrate the effectiveness and efficiency of applying the cognitive frame approach to pre-translation analysis of single terminological units and the whole special text.

The terminological nominating process is a purposeful process for the reproduction of a particular fragment of the professional linguistic world view. The author analyzes the legal term *a lawyer* and its Ukrainian translation equivalents *юрист* and *адвокат* according to lexicographic sources and a parallel legal corpus (about 275,000 words), created by the author of the article. It consists of the texts of judgments of the European Court of Human Rights in English, which are on open access on the “European Court of Human Rights” official website, and translations of these judgments into Ukrainian, provided on the “ECHR Cases Opinions Matter. Ukrainian Aspect” website. The findings show differences between the vocabulary and corpus data, which leads to the conclusion that it is advisable to involve a corpus approach in the practical work of translators and lexicographers.

The author studies the possibility of combining a cognitive frame approach to terminology analysis with a corpus approach to its translation. It is proved that the cognitive frame approach provides more objectivity in the case of verification of the obtained theoretical results through corpora of parallel special texts. The author argues that the use of a translation unit with semantically approximated frame nodes provides maximum accuracy of reproduction not only of the unit being translated, but of the entire frame in the target language.

Key words: cognitive frame approach, nomination, definition, frame, legal terminology, translation, parallel corpus.